

KS. GRZEGORZ POŹNIAK
Opole, UO

ORGANY W KOŚCIOŁACH I INSTYTUCJACH KOŚCIELNYCH NA TERENIE PARAFII KATEDRALNEJ W OPOLU

1. Organy w kościołach z terenu parafii katedralnej – 2. Organy w instytucjach kościelnych z terenu parafii katedralnej

Najdawniejsze przekazy kościelne i literatura organoznawcza łączą nazwę „Opole”¹ z organami od 1435 r., kiedy to pochodzący z Opola organmistrz imieniem MARCIN (MARTINUS DE OPOL) miał wybudować organy dla wrocławskiego kościoła NMP „na Piasku” W *Chronica abbatum Beate Marie Virginis In Arena* czytamy na ten temat: *Eodem eciam (sic!) anno pro honore ecclesiae fecie ferii organa maiora per quondam Martinum de Opol (...)*². Instrument ten nie przedstawiał najwyższej wartości, skoro organista preferował stary instrument, a już wkrótce później wybudowano nowe organy³. Z kolei pierwszym instrumentem w samym Opolu miałyby być organy notowane w 1471 r.⁴ Jest to jednakże cała wiedza o tym instrumencie. Kolejny raz spotykamy się z organami odnotowanymi w *Aktach wizytacyjnych Jungnitza* z 1686 r.⁵ Według tychże dokumentów, w opolskiej kolegiacie pw. Krzyża św. znajdowały się dwa instrumenty: *Super stalla ex cornu evangelii erectus est minor chorus musicorumcum positive, quod tempore adventus et quadragesimae pulsatur, [...] Organum in choromaiori musicali satis affabre factum, clare resonans, in quo*

¹ Nazwy miejscowości za: A. HANICH, *Skorowidz nazw miejscowości diecezji opolskiej. Polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole 1997; M. CHOROŚ, Ł. JARCZAK, S. SOCHACKA, *Słownik nazw miejscowości Górnego Śląska: polsko-niemiecki i niemiecko-polski*, Opole-Kluczbork 1997.

² G.A. STENZEL (wyd.), *Chronica abbatum Beate Marie Virginis in Arena*, SRSil 2, Bresalu 1839, s. 156–260.

³ *Tamże*, s. 237; zob. też: J. GEMBALSKI, *Historia dźwiękiem pisana, „Śląsk”* (1999), nr 12, s. 35; R. WALTER, *Kultywacja muzyki kościelnej w kościele NMP na Piasku we Wrocławiu na przestrzeni XVIII wieku*, w: J. STĘPOWSKI, H. LOOS (red.), *Beiträge zur Musikgeschichte Schlesiens. Musikkultur – Orgellandschaft. Tagungsbericht Liegnitz 1991*, (Deutsche Musik im Osten 5), Bonn 1994, s. 45.

⁴ A. SAFFENREUTER, *Oppeln*, w: L. HOFFMANN-ERBRECHT (red.), *Schlesisches Musiklexikon*, Augsburg 2001 (dalej: SML), s. 242–243.

⁵ Por. G. POŹNIAK, *Organy w archidiakonacie opolskim w II połowie XVII wieku*, RTSO 22 (2002), s. 299.

*pie defunctus praelatus Welczek insignia sua sine ullo merito suspendi fecit, uti et decanus Iwanicky*⁶

Z kolei w 1692 r. organy w Opolu miał wybudować JOHANN CASPAR BALTHAZAR WALDHAUSER. W XVII w. znany był ponadto organmistrz GEORG AICHNER⁷ Nie sposób ponadto w tej bardzo pobieżnej specyfikacji nie wymienić również działającej w Opolu firmy organmistrzowskiej KARLA SPIEGELA, która na bazie rodzinnej tradycji wybudowała w 1906 r. swój warsztat w Opolu. Działała zaś najprawdopodobniej do 1935 r.⁸ Na podstawie tej skrótowej faktografii łatwo stwierdzić, że historia budownictwa organowego w Opolu ma już blisko sześćsetletnią tradycję. Pomimo tego jednak, opolski *corpus organi* nie doczekał się do dziś zwartej monografii, czy też mniej lub bardziej szczegółowej próby opisu, która byłaby rodzajem katalogu. Niniejszy artykuł ma charakter przyczynkarski, a nastawiony jest na zgromadzenie i uporządkowanie podstawowych danych o organach w kościołach i instytucjach kościelnych z terenu parafii katedralnej w Opolu. Jest to 7 instrumentów: 5 — w kościołach (kolejność: kościół katedralny, kościół św. Aleksego, kościół św. Sebastiana, kościół franciszkanów, kościół ewangelicki) i 2 — w instytucjach kościelnych (Aula Muzeum Diecezjalnego i Studium Muzyki Kościelnej).

1. Organy w kościołach z terenu parafii katedralnej

1.1. Kościół katedralny Podwyższenia Krzyża św.

Organy kościoła katedralnego w Opolu wybudowane przez firmę *Rieger* z Krnowa, oznaczone są opusem 2960⁹ Czas budowy instrumentu — wg katalogu firmy *Rieger-Kloss* — przypada na lata wojenne 1939–1945. Poprzednikiem dzisiejszych organów katedralnych był instrument z warsztatu organmistrzowskiego *Schlag & Söhne* ze Świdnicy. W 1889 r. firma ta wybudowała 34-głosowe, dwumanuałowe organy o trakturze pneumatycznej, z kontuarem wbudowanym w prospekt¹⁰

Sięgnijmy jednak dalej w historię. BURGEMEISTER podaje, że w 1840 r. organy dla kościoła św. Krzyża w Opolu wybudował J.M.V. HAAS z Głubczyc. Organy wraz

⁶ J. JUNGNITZ (red.), *Visitationsberichte der Diözese Breslau. cz. I: Archidiakonat Oppeln*, Breslau 1904, s. 611; por. L. BURGEMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien* (Bau- und Kunstdenkmäler des Deutschen Ostens C/5), Frankfurt am M. 1973², s. 340.

⁷ SAFFENREUTER, *dz. cyt.*; zob. też BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 122.

⁸ Por. R. POŚPIECH, P. TARLINSKI, *Spiegel*, SML, s. 712–713; zob. też BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 286–287.

⁹ Zob. ORGELBAU-ANSTALT GEBRÜDER RIEGER, JÄGERNDORF, SCHLESIEN, TSCHÉCHOSLOVAKEI, *Vollständiges Verzeichnis der seit Gründung des Etablissements (1783) neuerbauten Orgelwerke*, bmrw, dodatek (brak paginacji).

¹⁰ Por. www.katedra.opole.pl (30 marca 2004 r.).

z prospektem kosztowały 1823 talary¹¹. Z kolei Burgemeister wymienia organy kościoła św. Krzyża wśród opusów firmy *Schlag und Söhne*. Według tej relacji był to instrument 32-głosowy¹²

Z kolei w 1941 r. ówczesny proboszcz tej opolskiej świątyni — ks. prałat JÓZEF KUBIS zamówił nowe organy w firmie *Rieger-Kloss* w Karniowie (Krnov). Dyspozycja organów Schlaga została rozbudowana do trzech manualów, 59 głosów oraz zmieniono także trakturę instrumentu, która jest do dziś elektromagnetyczna, wiatrownice zaś stożkowe. Organy otrzymały także wolnostojący kontuar. Instrument usytuowany został na murowanym chórze muzycznym, naprzeciw głównego ołtarza.

Prospekt organów utrzymany jest w stylu neogotyckim, zdobiony dekoracją snycerską, dwukondygnacyjny. Dolna kondygnacja, zdecydowanie niższa, jest rodzajem cokołu. Składa się na nią: kwatery piszczałkowa centralna (odpowiadająca centralnemu polu piszczałkowemu drugiej kondygnacji) — 4 pola piszczałek o wysokim stopażu oraz 4 kwatery piszczałkowe boczne (po dwie z każdej strony) — odpowiadające bocznym kwaterom drugiej kondygnacji. Z kolei druga kondygnacja to pięć pól piszczałkowych z szeroko menzurowanymi piszczałkami. Głosem prospektowym jest *Principal 8'* z pierwszego manualu, ułożony stronami. Na szafie organowej znajduje się inskrypcja (w języku polskim i niemieckim): „Renowację organów przeprowadzono z ofiar Wiernych [sic!], przy finansowym wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej i Fundacji *Haus Oberschlesien 1996*”

W Wojewódzkim Oddziale Służby Ochrony Zabytków znajduje się opis prospektu organowego. Jest on

2-kondygnacyjny z partią cokołową (kondygnacje wydzielone profilowanym, ukośnie ściętym gzymsem). Pozytyw 5-skrzydłowy, z najwyższym i najszerszym skrzydłem środkowym; poszczególne skrzydła rozdzielone filarami w dolnych partiach i kolumnkami w górnych, przedłużonych w zwieńczeniu sterczynami. W I kondygnacji prostokątne pola boczne wypełnione dwoma ostrołukowymi wnękami, niższa część środkowa — czterema i dekorowane pojedynczymi rozetkami. Skrzydła zamknięte w formie trójliścia (boczne) i ostrołukowo (środkowe), zwieńczone maswerkowymi szczytami i pinaklami, z ażurową dekoracją, z motywami rybiego pęcherza i krenelażu. Kolorystyka szara, ze złoceniami¹³

Ukształtowanie pól piszczałkowych, a zwłaszcza występowanie dolnej kondygnacji złożonej z pasa małych pól piszczałkowych, wskazuje na wzorniki publikowane przez Schlaga w jego katalogach, a więc na autorstwo tej firmy¹⁴

Instrument zasilany jest w powietrze przez elektryczną dmuchawę. Każda z sekcji ma swój miech — są to urządzenia typu pływakowego.

¹¹ BURGEMEISTER, dz. cyt., s. 174–175.

¹² Tamże, s. 279–280.

¹³ Zob. WOJEWÓDZKI ODDZIAŁ SŁUŻBY OCHRONY ZABYTKÓW, OPOLE, *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego: Prospekt organowy — Opole, kościół katedralny pw. Podwyższenia Krzyża Św.*, (brak: daty sporządzenia rejestru; numeru akt); zob. też S. BALDY, *Katedra Świętego Krzyża w Opolu*, Opole 1994, s. 82.

¹⁴ Według informacji J. Gembalskiego (10 XI 2006 r.).

Dyspozycja organów:

Manuał I	Manuał II	Manuał III	Pedał
Prinzipal 16'	Bordun 16'	Quintadena 16'	Contrabass 16'
Prinzipal 8'	Harfenprinz. 8'	Ital. Prinz. 8'	Prinzipalbass 16'
Hohlfłöt 8'	Portunalfłöt 8'	Holzflöt 8'	Subbass 16'
Gemshorn 8'	Rohrflöt 8'	Lieblich Gedackt 8'	Zartbass 16'
Doppelgedackt 8'	Quintadena 8'	Gamba 8'	Quintbass 10 $\frac{2}{3}$ '
Oktav 4'	Salicet 8'	Voix celeste 8'	Oktavbass 8'
Offenflöt 4'	Ital. Prinz. 4'	Coppelflöt 4'	Cello 8'
Quinthorn 2 $\frac{2}{3}$ '	Traversflöt 4'	Prinzipal 4'	Choralbass 4'
Superoctav 2'	Quintflöt 2 $\frac{2}{3}$ '	Flautino 2'	Nachthorn 2'
Rauschpfeife 2x	Waldflöt 2'	Quinte 1 $\frac{1}{3}$ '	Mixtur 4x
Kornett 3-5x	Terz 1 $\frac{3}{5}$ '	Siffłöt 1'	Bombard 32'
Gross Mixtur 8x	Mixtur 4-5x	Acuta 4x	Posaune 16'
Klein Mixtur 5-6x	Zimbel 3x	Sordun 16'	Trompet 8'
Trompet 8'	Krumhorn 8'	Tuba mirabilis 8'	Schalmei 4'
Clairon 4'	Regal 4'	Oboe 8'	
Spanische Trompet 4'			
Spanische Trompet 8'			
Spanische Trompet 16'			

Podczas ostatniego gruntownego remontu do organów dobudowano (poza szafą organową — po jej lewej stronie patrząc od ołtarza) dodatkową wiatrownicę (z własną dmuchawą i miechem), na której ustawiono kompletne Trąby hiszpańskie (*Spanische Trompet* 16', 8' i 4') w wersji wertykalnej. Sekcja ta uzupełnia dotychczasową dyspozycję, dodając organom wyjątkowych walorów brzmieniowych.

Ponadto sekcja I manuału zawiera w swojej dyspozycji dzwony: *Glocke* — *G-g¹* oraz *Zimbelstern*. Faktycznie urządzenia te nie egzystują. Znalazły się w kompozycji kontuaru, gdyż planowano taką rozbudowę organów. Reasumując zatem, stwierdzić można, że są to organy 59-głosowe.

Klawiatury tonowe:

Manuały: C–g³

Pedał: C–f

Instrument wyposażony jest w cztery wolne kombinacje nad manubriami, dwie wolne kombinacje do ustawienia Pleno i Pleno barokowego (umieszczone z lewej strony kontuaru w specjalnym „schowku”).

Połączenia: II/I 16', III/I 16', II/I 8', III/I 8', II/I 4', III/I 4', I 4'; III/II 16', II 16', III/II 8', III/II 4', II 4', III 16', III 4', I/P 8', II/P 8', III/P 8'

Z najnowszej historii organów trzeba wspomnieć, że w czwartym kwartale 1989 r. rozpisano konkurs na remont organów w kościele katedralnym w Opolu. O dokonanie oględzin instrumentu i przedstawienie propozycji kosztorysowych zostały poproszone następujące firmy organmistrzowskie:

— *Pracownia Organów – Jacek Szczerbaniak*, ul. Sułkowskiego 20, 94-307 Łódź;

— *Tadeusz Rajkowski – Budowa Organów*, ul. 20 stycznia 17, 87-800 Włocławek;

- *Zakład Organowy* – mgr Włodzimierz Truszczyński, ul. Planetowa 31, 04-830 Warszawa-Radość;
- *Wytwórnia Organów* – Robert Polcyn, ul. 23 lutego 9, Poznań;
- *Rieger-Kloss Varhany*, Revoluční 56, 794 02 Krnov;
- *Organmistrzostwo* – Jan Maliński, ul. Kilińskiego 45, 46-300 Olesno;
- *Budowa i konserwacja organów* – Zygmunt Kamiński, ul. Mładzka 15, 04-136 Warszawa;
- *Organmistrzostwo* – Bronisław Cepka, Popowo 3, 64-510 Wronki;
- *Vladimír Grygar* – *Varhany*, 798 Proštejov 6.

Organizacyjno-formalna procedura trwała trzy lata. W dniu 12 listopada 1993 r. Diecezjalna Komisja ds. Muzyki Kościelnej, obradująca pod przewodnictwem ks. Helmuta Sobeczki, „zapoznała się z planem prac i kosztorysem dotyczącym remontu organów w kościele katedralnym pw. Św. Krzyża w Opolu”¹⁵ i powierzyła prowadzenie prac organmistrzowskich firmie Vladimíra Grygara z Proštejova. Po podpisaniu umowy przystąpiono do prac. Ostatecznie remont organów został odebrany przez Komisję w składzie: Vladimír Grygar — wykonawca; ks. Stefan Baldy — proboszcz parafii św. Krzyża w Opolu; ks. Piotr Maniurka — historyk sztuki; mgr Elżbieta Kowalczyk; mgr Alfred Bączkiewicz — organista parafii św. Krzyża; mgr Józef Chudalla — przedstawiciel Komisji ds. Muzyki przy Kurii Biskupiej w Opolu; dr Remigiusz Pośpiech — przedstawiciel Komisji ds. Muzyki przy Kurii Biskupiej w Opolu oraz mgr Kazimierz Lejman — starszy inspektor Państwowej Służby Ochrony Zabytków, oddział wojewódzki w Opolu. Protokół z dnia 30 maja 1996 r. stwierdza, że

(...) renowacja prospektu organowego obejmująca między innymi uzupełnienie brakujących elementów, wykonanie polichromii i złocień oraz zabezpieczenie przeciwko drewnojadom została wykonana prawidłowo; prace remontowo-konserwatorskie z wykorzystaniem wszystkich oryginalnych elementów zostały przeprowadzone prawidłowo, co pozwoliło zachować pierwotny styl organów¹⁶.

1.2. Kościół św. Aleksego

Organy znajdują się na murowanym chórze muzycznym, na który wejście możliwe jest jedynie z przylegającego do kościoła klasztoru. Balustrada chóru muzycznego jest drewniana. Organy usytuowane są na osi kościoła (na tylnej jego ścianie). Instrument jest nieczynny. Fakt zaś, że na użytek liturgii używane są organy elektroniczne, a chór jest wyłączony z użytku, spowodował takie zablokowanie instrumentu (rodzaj zabezpieczenia zabytkowej substancji organowej), że dostęp do jego wnętrza jest w zasadzie niemożliwy. Dmuchawa organów (nieczynna) znajduje się na strychu kościoła. Z kolei miech instrumentu jest umieszczony najprawdopodobniej wewnątrz szafy organowej.

¹⁵ Zob. ARCHIWUM REFERATU DS. MUZYKI KOŚCIELNEJ (dalej: ARMK): skoroszyt — *Remonty organów katedry, materiały reklamowe firm organmistrzowskich: Protokół odbioru końcowego remontu kapitalnego organów Kościoła św. Krzyża w Opolu, u. Katedralna 2, z dnia 30 V 1996 r.*

¹⁶ *Tamże.*

Dostęp do instrumentu pozwala na przedstawienie następujących informacji. Organy są instrumentem jednomanuałowym, o trakturze mechanicznej i wiatrownicach klapowo-zasurowych. Kontuar wbudowany, znajduje się w przedniej części organów. Organista gra tyłem do ołtarza. Choć w dyspozycji instrumentu znajdują się głosy z sekcji pedałowej, to jednak organy nie mają klawiatury pedałowej, nie zachowała się również ławka dla organisty.

Dyspozycja organów (wraz z układem):

Salicet 8'	M	Principal 4'
Portunal 8'	A	Doppelflöte 8'
Quinte 2 2/3' u. Octav 2' ?	N	Gemshorn 4'
	U	
Subbass 16'	A	Violoncello 8'
[brak]	Ł	Calcant

Klawiatury tonowe:

Manuały: C–c³

Pedał: ?

Prospekt organów odpowiada stylowi architektonicznemu kościoła i ma trzy barokizowane półokrągłe kwatery piszczalkowe (proste, bez wybruszeń). Prospekt nie ma jednakże żadnych zdobień, jest pomalowany farbą olejną koloru kremowo-beżowego. Piszczalki prospektowe są grające.

Burgemeister odnotowuje organy z kościoła św. Aleksego dwukrotnie:

- wymieniając je wśród zachowanych, historycznych organów Opolu, obok: organów dzisiejszego kościoła katedralnego, dzisiejszego kościoła franciszkanów, kościoła na „Górcze” i kościoła św. Sebastiana¹⁷;
- wskazując, że mogą pochodzić z 1783 r. z Czarnowasów¹⁸

Zestawienie powyższych informacji o organach kościoła św. Aleksego w Opolu jest wysoce niewystarczające. Wydaje się jednak, że są to wszystkie dostępne informacje na temat tegoż instrumentu.

1.3. Kościół św. Sebastiana

Innym mechanicznym, zabytkowym instrumentem w Opolu są organy kościoła św. Sebastiana w Opolu. Instrument jest czynny, choć konieczne wymaga remontu. Sięgnijmy jednak do krótkiej historii samego kościoła. Otóż w latach 1679–1680 w Opolu wystąpiła epidemia cholery i dżumy. Ten czas zaowocował ucieczką ówczes-

¹⁷ Por. BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 121.

¹⁸ *Tamże*, s. 340.

nych mieszkańców pod duchową opiekę św. Sebastiana. Ocaleni mieszkańcy Opola postanowili jako *votum* dziękczynne wybudować kościół. 18 listopada 1680 r. zgodę na to przedsięwzięcie wyraził biskup opolski. Sama budowa kościoła zakończyła się najprawdopodobniej w 1711 r.¹⁹ Choć dzisiejsze organy wybudowane były 33 lata później, to jednak ich pierwotną lokalizacją był kościół jezuitów w Opolu. Wewnątrz wiatrownicy znajduje się tabliczka następującej treści: *Friedrich Wilhelm Scheffler, Burger und Orgelmacher in Brieg* [wyraz nieczytelny] *Anno 1744* [wyrazy nieczytelne]. Po kasacie zgromadzenia jezuitów organy z ich klasztornej kościoła trafiają do kościoła św. Sebastiana, gdyż pierwotny instrument z tego kościoła uległ zniszczeniu²⁰ Translokowane organy odnawiano m.in. w 1818 i 1932 r.²¹ Z kolei dzieje powojennych ingerencji naprawczych w prezentowanych organach są trudne do ustalenia. Najprawdopodobniej pierwszy z remontów (anonimowego autorstwa) miał miejsce krótko po II wojnie światowej, a jego efektem była zmiana w substancji piszczałkowej prospektu. Kolejnych napraw podjął się NORBERT MNICH z Nowej Wsi Królewskiej, a w latach 90-tych XX w. CZESŁAW SUŁKOWSKI z Opola²².

Organusy usytuowane są centralnie na emporze muzycznej. W Wojewódzkim Oddziale Służby Ochrony Zabytków znajduje się opis prospektu organowego. Jest on

5-sekcyjowy, dekorowany snycerką i rzeźbami muzykujących aniołków. Podstawa o licu kierowanym, dekorowana listwami tworzącymi pola wypełnione w dolnych i górnych partiach dekoracją akantową. W polach skrajnych ornament roślinno-cegowy. Podstawa zwieńczona kierowanym gzymsem podwójnym, wspartym na wolutowych konsolach o miękkiej ograniczonej formie. Prospekt ujęty z boków uszkami ażurowymi z motywem łamanych wolut wstęgowych, kratki i akantu. Sekcje skrajne (niższe) i środkowa (dominująca) wsunięte przed lico prospektu, połączone mniejszymi sekcjami, których podwójne wieńczące gzymсы tworzą ukośne spływy. Nad gzymсами – spływami masywna dekoracja wolutowo-roślinna. Boczne sekcje zwieńczone wypukło-wklęsłym podwójnym gzymsem profilowanym o wyciągniętych narożach, środkowa – wyższa – zdwojonym gzymsem półkolistym. Na gzymсах muzykujące putta w dynamicznych pozach i gestach²³

Za szafą organową znajduje się miech organów. Jest to konstrukcja typu magazynowego z dwoma klinowymi podawaczami. Źródłem powietrza jest dmuchawa elektryczna, zamontowana w pomieszczeniu pod schodami w 1998 r. Organusy mają trakturę mechaniczną, wiatrownice klapowo-zasuwowe. Kontuar wbudowany znajduje się po lewej stronie szafy organowej (patrząc od ołtarza).

¹⁹ Por. P. SADOWSKI, J. KOSTORZ, *Kościół św. Sebastiana w Opolu*, Opole 2000, s. 10–11.

²⁰ Por. ARCHIWUM PAŃSTWOWE W OPOLU, *Akta miasta Opola*, sygn. 2577, s. 99, 143, 161.

²¹ SADOWSKI, KOSTORZ, *dz. cyt.*, s. 17; zob. też G. SCHIEDLAUSKY, R. HARTMANN, *Die Bau- und Kunstdenkmaler des Stadtkreises Oppeln*, Breslau 1939, s. 118–123.

²² Por. M. TRZASKALIK-WYRWA, *Dokumentacja historyczno-konserwatorska zabytkowych organów w kościele pw. św. Sebastiana w Opolu*, Opole 2002, s. 8.

²³ Zob. Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków, Opole: P. GODLEWSKI, *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego: Prospekt organowy — Opole, kościół filialny pw. św. Sebastiana*, 27 XII 1989, nr Ks. B. t. V-803/1-3/89.

Dyspozycja organów (manubrie rejestrowe ułożone nad pulpitem nutowym):

Manuał	Pedał
Principal 8'	Cello 8'
Gemshorn 8'	Principalbass 8'
Flöte 4'	Subbass 16'
Gamba 8'	
Vox coelestis 8'	Pedal Koppeln
Octave 4'	
Mixtur 2 2/3'	

Klawiatury tonowe:

Manuały: C–c³

Pedał: C–c

M. TRZASKALIK-WYRWA (na podstawie dogłębnych analiz) podaje, że z dyspozycji Schefflera z osiemnastego wieku zachowały się trzy głosy w sekcji manuału i dwa w pedale. Pozostałe zachowane rejestry najprawdopodobniej zostały wykonane przez Karla Spiegla w 1932 roku, z wyjątkiem prospektowego Pryncypału 8' uzupełnionego po 1945 roku. Po połączeniu barokowych głosów i rejestrów Spiegla nie można już mówić o barokowej estetyce brzmieniowej instrumentu. W dyspozycji dominują głosy podstawowe – ośmiostopowe, co jest cechą stylistyczną organów o romantycznej estetyce brzmieniowej. Przebudowy takie dotknęły wówczas większość instrumentów i nie umniejszają ich wartości muzycznej²⁴.

1.4. Kościół franciszkanów

Organy w kościele franciszkanów w Opolu ulokowane zostały na murowanym chórze muzycznym (podłoga drewniana). Wejście w jego przestrzeń prowadzi bezpośrednio z kondygnacji klasztornej. Organy umieszczone są centralnie na osi kościoła. Kontuar organów (elektromagnetyczny, szpilkowy) jest wolnostojący, a organista gra twarzą do ołtarza. Organy w kościele franciszkanów w Opolu to instrument, który — według opisu na tabliczce — został wybudowany przez firmę *W. Sauer Inh. Dr Oskar Walker Frankfurt a/Oder 1931 Opus 1451*. Pierwotne organy zostały w 1931 r. naprawione i zmienione. Ostatnia większa ingerencja naprawcza w organach miała miejsce w latach 1950–1959.

Za Burgemeistrem (zgodnie z porządkiem w monografii) wspomnieć należy, że dzisiejszy kościół franciszkanów (dawniej kościół ewangelicki – *Evangelische Stadtkirche*) był w 1861 r. wyposażony w organy, które zbudowane zostały przez głuźczyckiego organmistrza J.M.V Haasa (za sumę 2730 talarów)²⁵. Z kolei w innym miejscu swojej monografii Burgemeister podaje, że organy w kościele ewangelic-

²⁴ TRZASKALIK-WYRWA, *dz. cyt.*, s. 19.

²⁵ BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 175.

kim były remontowane w 1827 r. przez Johanna HÖPKE²⁶. Instrument ten poddany był ponownym ingerencjom naprawczym w 1839 r. Tym razem prace wykonane zostały przez głogóweckiego organmistrza MARXA. Organy ostatecznie przebudował J.M.V. Haas (1861)²⁷. Z kolei Burgemeister wymienia organy dzisiejszego kościoła franciszkanów wśród późniejszych opusów firmy *Sauer* (op. 1451). Instrument ten był 42 głosowy — podzielony na 3 manuały i pedał. Pozostawiono natomiast odnowiony przez Haasa barokowy prospekt organów²⁸. Kolejna adnotacja Burgemeistra cofa się w historię i wskazuje, że w 1814 r. firma CHRISTIANA FRIEDRICH WILHELM SCHEFFLERA reperowała organy w kościele ewangelickim²⁹. Ostatnia adnotacja u Burgemeistra ma charakter podsumowujący i nadmienia, iż pierwsze organy w dawnym kościele ewangelickim mogły być datowane na 1730 r.³⁰

Dzisiejszy instrument w kościele franciszkanów to organy o trakturze tonowej i rejestrowej elektromagnetycznej (napięcie 24 V). Wiatrownice organów to urządzenia upustowe, typu podłużnego, boczno zaworowe, ze stojącymi mieszkami tonowymi. Układ wiatrownic jest następujący: I manuał — 2 wiatrownice; II manuał — 2 wiatrownice; III manuał — 2 wiatrownice umieszczone w szafie ekspresyjnej; pedał — 4 wiatrownice. Czterosekcyjne organy mają 42 głosy; dwa głosy pedałowe (*Gedackt* 8' i *Gemshorn* 8') są transmitowane z III manuału. II i III manuał mają zamontowany tremulant. Organy wyposażone są w dwie wolne kombinacje³¹

Dyspozycja organów:

Manuał I	Manuał II	Manuał III	Pedał
Bourdon 16'	Rankett 16'	Quintatön 16'	Prinzipalbass 16'
Prinzipal 8'	Geigenprinzipal 8'	Aeoline 8'	Subbass 16'
Viola di Gamba 8'	Rohrflöte 8'	Gemshorn 8'	Quintatönbass 16'
Gedackt 8'	Salicet 8'	Lieblich 8'	Prinzipalbass 8'
Oktave 4'	Oktave 4'	Gedeckt 8'	Gedackt 8'
Spitzflöte 4'	Blockflöte 4'	Salicet 8'	Gemshorn 8'
Oktave 2'	Waldflöte 2'	Nachthorn 4'	Ovtavbass 4'
Quinte 1 1/3'	Sifflöte 1'	Prinzipal 4'	Rauschpfeife 4 fach
Cornett 3 fach	Terz 1 3/5'	Schweigel 2'	Posaune 16'
Mixtur 5 fach	Quinte 2 2/3'	Mixtur 3 fach	Singend Cornett 2'
Trompete 8'	Mixtur 4 fach	Oboe 8'	
	Krumhorn 8'		

²⁶ *Tamże*, s. 193.

²⁷ *Tamże*, s. 214.

²⁸ *Tamże*, s. 271.

²⁹ *Tamże*, s. 275.

³⁰ *Tamże*, s. 340.

³¹ Zob. ARMK: skoroszyt — *Dokumenty: Organy i duszpasterstwo muzyków kościelnych* — 27 XI 2004 – 13 XI 2005: ORGANMISTRZOSTWO M. NAWROT & SYNOWIE, *Kosztorys prac restauracyjnych przy organach w Klasztorze Ojców Franciszkanów, Plac Wolności 2, 45-018 Opole*; ORGANMISTRZOSTWO WITOLD I WIESŁAW JELEŃ, *Kosztorys wraz z opisem remontu organów w Klasztorze Ojców Franciszkanów w Opolu*.

Klawiatury tonowe:

Manualy: C–g³

Pedał: C–f

Łączniki: II/I; III/I; III/II; I/P; II/P; III/P

Sekcja wyłączników głosów językowych (*Ausschaltungen*):

Oboe 8' III

Krumhorn 8' II

Rankett 16' II

Trompete 8' I

Sing-Cornett 2fach P

Posaunne 16' P

Pozostałe ręczne włączniki (pod klawiaturą manualu):

I Combination;

II Combination;

Auslöser;

Tutti;

Koppeln aus.

Przyciski nożne: III/II; III/I; II/I; III/P; II/P; I/P – *Wątek crescendo; Walze ab.; Schweller; Auslöser; Freie comb. I; Freie comb. II; Tutti.*

Organy w kościele franciszkanów zasilane są w powietrze za pomocą dmuchawy starego typu, która zamontowana została na poziomie chóru muzycznego w części klasztornej. Powietrze do miecha doprowadzane jest drewnianym kanałem. Miech główny organów to konstrukcja typu magazynowego, jednopałdowa, z podawaczem. Ponadto każda z czterech sekcji muzycznych zawiera miech wyrównawczy, również typu magazynowego (jednopałdowy).

W Wojewódzkim Oddziale Służby Ochrony Zabytków znajduje się opis barokowego prospektu (I poł. XVIII w.) tychże organów, w którym czytamy, że

(...) wypełnia [on – G.P.] całą szerokość nawy głównej. Trójdzielny: część środkowa dwukondygnacyjna, uformowana z sześciu mniejszych grupy piszczałek ujętych w bogato profilowane, wklęsło-wypukłe podstawy i gzymsy, partie boczne wysokie, jednokondygnacyjne z naddatkami o niezwykle bujnej dekoracji z wici i liści akantu (suchego). W zwieńczeniu partii bocznych figury króla Dawida i królowej Saby — grających na harfie i lutni. Pośrodku na gzymsach figury aniołków muzykujących. Całość malowana czarno i białą, złocona i srebrzona³²

1.5. Organy w kościele parafii ewangelicko-augsburskiej

Organy w kościele parafialnym ewangelicko-augsburskim ustawione są centralnie na drewnianym chórze muzycznym kościoła, naprzeciw głównego ołtarza. Szafa

³² Zob. Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków, Opole: Z. KŁĘBOWSKA, *Karta ewidencyjna zabytku ruchomego: Prospekt organowy — Opole, kościół franciszkanów pw. Świętej Trójcy, 1972, nr B-IV, 644/1-31/76.*

organowa przylega do tylnej ściany chóru muzycznego, pomalowana jest na kolor jasnobrązowy. Prospekt utrzymany jest w stylu nowoczesnym. Składa się z pięciu kwater piszczałkowych (piszczałki nieme). Kontuar wbudowany, organista gra prawym bokiem do ołtarza. Na kontuarze nie ma żadnych oznaczeń wskazujących na budowniczego tegoż instrumentu. Organy mają 8 głosów, jeden manual i pedał, trakturę pneumatyczną, wiatrownice stożkowe. Dmuchawa instrumentu znajduje się na strychu kościoła, bezpośrednio nad chórem muzycznym. Jest to urządzenie starego typu. Obok wentylatora ulokowano miech pływakowy. Powietrze doprowadzane jest do organów drewnianym kanałem.

Bardzo trudna do ustalenia jest historia tego instrumentu, nie zachowały się bowiem żadne dokumenty w archiwum parafialnym. Kościół poświęcony był w 1968 r. Organy pojawiły się krótko potem. Stąd też przypuszczenie, że były wybudowane na początku lat 70-tych XX w. Nieznany jest również budowniczy instrumentu. Była nim najprawdopodobniej jedna z wrocławskich firm organmistrzowskich³³. Do 2000 r. organy znajdowały się pod konserwatorską opieką CZESŁAWA SUŁKOWSKIEGO z Opoła. Dokonywał on drobnych ingerencji naprawczych oraz korygował strój i intonację organów.

Dyspozycja organów (od lewej strony):

Pedał	Manual	
Subbas 16' Łącznik: I/P	Pryncypał 8' Flet kryty 8' Salicet 8' Oktawa 4' Fl. rurkowy 4' Róg leśny 4' Rauschquinte 2 2/3' + 2' Superoctav I	Tremolo Tutti

Klawiatury tonowe:

Manualy: $C-a^3$

Pedał (układ promienisty, wklęsły): $C-f$

2. Organy w instytucjach kościelnych z terenu parafii katedralnej

Na zakończenie niniejszego artykułu wspomnieć należy jeszcze nowe organy zamontowane w Auli Muzeum Diecezjalnego i nowej sali wykładowej Studium Mu-

³³ Na podstawie ustnych informacji Urszuli Żwak (żony byłego pastora — ks. Stanisława Żwaka), dn. 19 października 2006, oraz ks. Mariana Niemca (proboszcza parafii), dn. 19 października 2006 r.

zyki Kościelnej. Historia tychże instrumentów przedstawia się następująco: w drugiej połowie maja 2006 r. *Hochschule für Katholische Kirchenmusik und Musikpädagogik* z Regensburga, przez pośrednictwo prof. MARTINA KELLHUBERA, zwróciła się do piszącego te słowa z propozycją przekazania dla diecezji opolskiej organów piszczałkowych. W dniu 23 maja 2006 r. złożona została wizyta w Regensburgu (ks. dr P. TARLINSKI i piszący te słowa) i zapoznano się ze stanem tychże instrumentów. Propozycja okazała się być niezwykle korzystna. Po posiedzeniu Komisji ds. Muzyki Kościelnej zdecydowano o translokacji trzech instrumentów: 12-głosowe organy przewidziano do Studium Muzyki Kościelnej w Opolu, 15-głosowe do Auli Muzeum Diecezjalnego w Opolu, zaś 22-głosowy instrument do seminaryjno-akademickiego kościoła pw. św. Jadwigi (znajdującego się na terenie parafii świętych Piotra i Pawła).

W dniu 28 czerwca 2006 r. prof. Martin Kellhuber poinformował o ostatecznej decyzji władz ratyzbońskiej uczelni o przekazaniu organów do Opolu. W dniu 19 lipca rozpoczął się demontaż organów w Regensburgu. Translokacji organów podjęły się dwie firmy organmistrzowskie z Opolszczyzny: „Organmistrzostwo” HENRYKA HOBERA oraz „Kamerton” WITOLDA i WIESŁAWA JELENIÓW.

Instalacja organów w miejscach przeznaczenia trwała we wrześniu i październiku 2006 r. Instrument 12-głosowy został pomniejszony o 3 głosy III manualu i pełni rolę instrumentu dydaktycznego w Studium Muzyki Kościelnej. Organy 15-głosowe zostały zamontowane w Auli Muzeum Diecezjalnego w Opolu i są w zamyśle instrumentem dydaktyczno-koncertowym. Z kolei organy 22-głosowe zostały wzbogacone o prospekt organowy (projekt: autor artykułu i ks. F. KOENIG) i zamontowane w kościele pw. św. Jadwigi w Opolu jako instrument liturgiczno-koncertowy³⁴

2.1. Organy w auli Muzeum Diecezjalnego

Nowe organy piszczałkowe w auli Muzeum Diecezjalnego w Opolu zostały wybudowane w latach siedemdziesiątych XX w. przez bawarską firmę *Orgelbau Kloss Kellheim*, którą wskazuje tabliczka na kontuarze organów. Jest to instrument trzymanualowy, o wiatrownicach klapowo-zasurowych. Traktura tonowa organów jest mechaniczna, z kolei traktura rejestrowa — elektromagnetyczna. Instrument umieszczony jest w drewnianej szafie prospektowej, która jest kompozycją odpowiadającą czasowi powstania organów i — choć jest to instrument budowany do innego wnętrza — wręcz idealnie komponuje się z architektoniczną koncepcją auli. Kontuar organów wmontowany jest w szafę prospektową i stanowi z nią jedną całość. Grający organista siedzi tyłem do publiczności. Instrument zasilany jest w powietrze przez tzw. cichobieżną dmuchawę, która znajduje się we wnętrzu szafy organowej. Rezerwar powietrza to niewielkich rozmiarów urządzenie typu pływakowego. Ponadto pod wiatrownicą pierwszego manualu podwieszony jest miech kompensacyjny.

³⁴ Na ten temat zob. też Z, *Nowe instrumenty*, GN „Opolski” 83 (2006), nr 38, s. III.

Dyspozycja instrumentu:

Pedał	Manuał I	Manuał II	Manuał III
Subbass 16'	Rohrflöte 8'	Holzgedact 8'	Bleigedackt 8'
Violonbass 8'	Jubalflöte 4'	Prinzipal 4'	Gamba 8'
Rohrpommer 4' + 2'	Larigot 1 1/3'	Nachthorn 2'	Holzprinzipal 4'
	Harfenregal 8'	Scharff 1' 2fach	Blockflöte 2'

Instrument wyposażony jest w dwie wolne kombinacje. Ich manubrie rejestrowe ułożone są nad registrami głównymi. Na kontuarze (po lewej stronie manuałów) znajdują się dwa wskaźniki: woltomierz oraz wskaźnik wychylenia wałka crescendowego.

Przyciski ręczne: (od lewej strony) — [sekcja łączników]: III/P; II/P; I/P; III/I; III/II; I/II — *Freie Comb. A; Freie Comb B; Ausschalter; Tutti; Handregister ab.; Zunge ab.*

Przyciski nożne: (od lewej strony) — [sekcja łączników]: III/P; II/P; I/P; III/I; III/II; I/II — *Walze ab.; wałek Crescendo; Schweller; Auslöser; Tutti.*

Klawiatury tonowe:

Manuały: C-a³

Pedał: C-f

2.2. Organy w Studium Muzyki Kościelnej w Opolu

Organy piszczałkowe w Studium Muzyki Kościelnej zostały wybudowane w latach 70-tych XX w. przez bawarską firmę *M. Weise Plattling Bay.* Taka też inskrypcja znajduje się na kontuarze organów. Z założenia organy te były trzymanuałowym instrumentem. Po translokacji z Regensburga, ze względu na wysokość nowej sali dydaktycznej Studium Muzyki Kościelnej, do której organy były przewidziane, instrument musiał zostać pomniejszony o sekcję III manuału (trzygłosową, w szafie ekspresyjnej). Pozostałe parametry organów nie uległy zmianie. Umieszczone są one w drewnianej obudowie. Kontuar organów wmontowany jest w szafę i stanowi z nią jedną całość. Instrument zasilany jest w powietrze przez tzw. cichobiezną dmuchawę, która znajduje się poza drewnianą obudowę. Rezerwuar powietrza (wewnątrz szafy) to niewielkich rozmiarów urządzenie typu pływakowego.

Omawiane organy to instrument o trakturze mechanicznej, wiatrownicach klawowo-zasurowych.

Dyspozycja organów:

Manuał I	Manuał II	Pedał
Scharff 2 fach 1'	Holzgedackt 8'	Choralbass 4'
Prinzipal 2'	Ital. Prinzipal 4'	Spitzgedackt 8'
Rohrflöte 8'	Sifflöte 1 1/3'	Subbass 16'

Klawiatury tonowe:

Manualy: C–g³

Pedał: C–f

Przyciski nożne (urządzenia koplujące): II/I; II/P; I/P

Na zakończenie wspomnieć należy jeszcze o organach w opolskich „niezidentyfikowanych kościołach” (*nich identifizierte Kirche*), które wymienia w swojej monografii L. BURGEMEISTER. Tego rodzaju adnotacja pojawia się trzykrotnie:

- wymieniając opolskie organy przy okazji egzemplifikowania opusów firmy *Rieger*³⁵;
- szerzej opisując działalność firmy *Rieger*³⁶;
- wymieniając opolskie organy przy okazji egzemplifikowania opusów JOHANNA CASPARA BALTHASARA (*Waldhauser, Waldhaus*) — organmistrza prudnickiego³⁷.

Burgemeister odnotowuje także, iż JOHANN GOTTFRIED CHRISTIAN SCHEFFLER wybudował organy procesyjne (*Prozessionsorgel*) dla miejscowości Latscha, który to instrument znalazł się później w opolskim muzeum³⁸.

Orgeln in Kirchen und in kirchlichen Einrichtungen auf dem Gebiet der Dompfarrei in Oppeln

Zusammenfassung

Die frühesten kirchlichen Überlieferungen und die orgelkundige Literatur verbinden den Ort Oppeln mit Orgeln ab dem Jahr 1435, in dem der aus Oppeln stammende Orgelmeister Namens Martin (Martinus de Opole) angeblich die Orgel für die Kirche Breslaus — St. Maria auf dem Sande erbauen sollte. Diese Tatsache berechtigt uns, zu glauben, dass die Geschichte des Orgelbaus in Oppeln eine sechshundertjährige Tradition hat. Der Artikel erfüllt eine antreibende Funktion, denn er soll die grundlegenden Daten über die Orgeln in den Kirchen und kirchlichen Einrichtungen aus dem Gebiet der Kathedralen Pfarrei ansammeln und sie ordnen. Es sind 7 Instrumente: 5 in den Kirchen (die Kathedrale, St. Alex-Kirche, St. Sebastian-Kirche, Franziskaner-Kirche, Evangelische Kirche) und in 2 kirchlichen Einrichtungen (Die Aula des Diözesemuseums und Das Studium der Kirchlichen Musik). Diese Art von Untersuchungen können der Entstehung einer kompakten Monografie dienen. Es kann jedoch auch ein mehr oder weniger genauer Versuch der Beschreibung entstehen, die einer Art von Oppelner Katalog *corpus organi* sein würde.

³⁵ Por. BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 104.

³⁶ *Tamże*, s. 245.

³⁷ *Tamże*, s. 297.

³⁸ *Tamże*, s. 275.